

TOMÁS ÁLVAREZ OCD

ŚWIĘTA TERESA OD JEZUSA, ZAŁOŻYCIELKA KARMELITÓW BOSYCH, W POCZĄTKOWYM OKRESIE HISTORIOGRAFII ZAKONU

W naszej historiografii karmelitańskiej nie było wątpliwości co do tytułowania świętej Teresy mianem „Fundatorki Karmelitanek Bosych”. Tego typu wątpliwości pojawiły się dopiero wtedy, kiedy zaczęto nazywać ją „Fundatorką Karmelitów Bosych”. Owe początkowe wątpliwości w sposób klarowny rozwiązano przy okazji beatyfikacji i kanonizacji Świętej, jednak stanowią one epizod w równej mierze niezwykły, co interesujący.

Już święta Teresa, jako pionierka naszej historiografii, w *Księdze fundacji* (17, 9) przedstawiła w humorystyczny sposób ten symptomatyczny epizod, z którego być może wyłaniało się tło społeczno-religijne jej epoki. Miał on miejsce przy okazji fundacji w Pastranie, drugiego z naszych klasztorów. Podczas podróży do domu państwa Éboli w Toledo, św. Teresa zatrzymała się w Madrycie. Tam spotkała się z dwoma Włochami, którzy wkrótce mieli stać się jednymi z pierwszych karmelitów pastrańskich. Obaj przybyli z pustelni w andaluzyjskim Tardón i byli zafascynowani życiem eremickim. Rozmawiając ze starszym z nich, a był nim Ambrosio Mariano Azzaro, przedstawiła mu *Regułę pierwotną* Zakonu Karmelitańskiego i objaśniła, jak żyją według niej w Duruelo. I zdarzyło się – jak pisze – że „Pan też tego chciał i tak skutecznie tej nocy serce jego pociągnął, że nazajutrz spotkał mnie z oznajmieniem stanowczego już postanowienia swego. Sam nie mógł się nadziwić takiej nagłej, jaka w nim zaszła, odmianie, i to za sprawą niewiasty (co i dotąd jeszcze nieraz mi powtarza)” (F 17, 9).

Zdarzyło się to w 1569 r., ale Teresa opisała ten epizod pięć lat później, w 1574 r. Tymczasem nadarzały się okazje, żeby włoski kandydat mógł wszem i wobec rozpowiadać o swojej małości w zetknięciu z kobietą wielkością. Być może były to początki tego samego rodzaju uczuć, które ujawniały się nieco później w historiografii dotyczącej początków Zakonu.

W niniejszej pracy ograniczymy się do pierwszej generacji karmelitów bosych, w okresie od Duruelo (1568) aż do śmierci o. Graciána, czyli prawie do beatyfikacji Świętej, chociaż po tym czasie żyli jeszcze niektórzy spośród pierwszych karmelitów i karmelitanek bosych. W sumie nasze badania obejmą pół wieku¹.

W pierwszej kolejności przeanalizujemy myśl św. Teresy. Następnie podążymy śladem jej pierwszych biografów aż do XII w., aby ostatecznie dojść do znamiennej polemiki dotyczącej świętej Fundatorki i jej autorstwa naszego charyzmatu.

1. PUNKT WYŚCΙΑ: MYŚL ŚWIĘTEJ

Święta Teresa pisze o nas jako karmelitach bosych przynajmniej przy trzech okazjach: w *Księdze fundacji*; w licznych listach adresowanych do karmelitów bosych (Gracián, Doria, wspomniany A. Mariano, Juan de la Roca), do niektórych karmelitanek bosych i ojca Generała; a po trzecie, w pewnym *Sprawozdaniu duchowym* wraz z końcowymi ważnymi czterema przestrożkami dla Ojców Karmelitów Bosych (por. SP 67). W tych pismach Święta używa terminu *fundatorka* w różnych znaczeniach. Tutaj rozumiemy go jedynie jako *inicjatorkę* karmelitów bosych, całego ich Zakonu, *rodu*, z którego *pochozimy*, jeśli tylko jest uprawnione takie zaadaptowanie klasycznego wyrażenia samej Teresy².

Te trzy bibliograficzne grupy tekstów odpowiadają trzem różnym kontekstom biograficznym Świętej. W *Księdze fundacji* opisuje ona historię naszych początków. W listach podjęta zostaje debata w obliczu zamieszania związanego ze zmianami i reformami, ideami i wskazaniem wizytatorów apostołskich. I po trzecie, otrzymała doświadczenie mistyczne dotyczące karmelitów bosych (por. SP 67; 1579 r.) i z zaangażowaniem opowiada na końcu *Księgi fundacji* (rozdz. 29, napisany w 1581 r.) o powstaniu karmelitów bosych jako oddzielnej rodziny.

Krótko przyjrzymy się tym trzem okresom.

Na temat pierwszego okresu Zakonu, opisując nasze historyczne początki, przytacza całe bogactwo różnych szczegółów. Pisze o tym na przełomie 1573 i 1574 r. Relacjonuje przedstawienie swojego zamiaru o. Generałowi, pozyskanie i poinstruowanie pionierów z Duruelo i Pastrany (por. F 2, 3; 12, 5; 17, 9), uzyskanie siedzib dla obydwu wspólnot (por. F 13, 2–3; 17, 15). Święta zaznacza swoją obecność na

¹ Kompletny i uporządkowany przegląd bibliografii dotyczącej początków Zakonu Karmelitów Bosych można znaleźć w: DOMINGO FERNÁNDEZ MENDIOLA, *El Carmelo Teresiano en la historia*, t. I, Rzym 2008, s. 30–85.

² Według niej, *fundatorami* są ludzie świeccy, którzy wspierają erygowanie jakiegoś klasztoru karmelitańskiego (por. F 15, 3; 20, 7; TJL 85, 1), mniszki, które go zakładają (por. F 24, 3 itp.); święci, którzy inicjują zakon, jak św. Franciszek czy św. Dominik (por. T 5, 4, 6) czy też ci, którzy dali początek rodzinie karmelitańskiej (por. F 14, 4; D, 11, 4). W jednym z ostatnich listów zapewnia Marię od św. Józefa: „[...] gdyby miano zasięgnąć mojej opinii, po mojej śmierci obrano by cię założycielką, a także najchętniej jeszcze za życia” (TJL 435).

początku istnienia jednej i drugiej wspólnoty (por. F 14, 6; 17, 11), a także angażuje się w przekazanie ideału albo *ducha bratniej miłości* panującego w klasztorach karmelitanek bosych i zaleconego przez *Regułę pierwotną* (por. F 13, 5; 17, 9), osobiście przygotowuje habit dla karmelitów bosych³, jak również usiłuje powściągnąć początkową ascetyczną euforię pierwszego i drugiego konwentu (por. F 14, 12)⁴. Stąd, według Teresy, karmelici bosci stanowią kontynuację i dopełnienie Karmeli żeńskich (por. F 2, 5). Różni ich to, że karmelitanki bose narodziły się w środowisku diecezjalnym, podczas gdy karmelici bosci powstali jako kleryckie wspólnoty kontemplacyjno-apostolskie, które tworzyły się wewnątrz Zakonu, podobnie jak pozostałe Karmełe żeńskie, począwszy od drugiej fundacji.

W drugim okresie sprawy się skomplikowały przez wizytatorów apostolskich. Wszyscy oni, a szczególnie dominikanin Pedro Fernández, zaangażowali się w trud *reformy* i w taki sposób rozumieli inicjatywę oraz dzieło Matki Teresy. Ojciec P. Fernández zobowiązał ją nawet do przeprowadzenia *reformy* istniejącego klasztoru Wcielenia⁵ i złożenia na nowo ślubów zakonnych (1571), tak jakby poprzednie nie były ważne w podjętym życiu zreformowanym⁶. Ponadto skomplikowały się jej sprawy w Andaluzji. Święta zaczęła obawiać się, że jej karmelitanki mogłyby być wykorzystane w przeprowadzeniu *reformy* klasztorów innych zakonów żeńskich⁷. Natomiast w odniesieniu do karmelitów bosych, ona sama zaczęła się wahać i niemalże żałować, że dała początek ich fundacji⁸. – Wówczas w używanym przez nią słownictwie pojawiają się w często takie terminy, jak np. *reforma*, *reformy*, *reformować*, *reformatorzy*, podczas gdy jedynie sporadycznie stosowała je w odniesieniu

³ Por. F 17, 14: „Sama dla mających wstąpić dwóch braci przyrządziłam habit i płaszcze”.

⁴ List D. Bañeza do zakonników w Pastranie, napisany na prośbę św. Teresy (por. MHCT 1, 129–131).

⁵ Zostaje ustanowiona przeoryszą w klasztorze Wcielenia na triennium 1571–1574.

⁶ Por. tekst nowej profesji zakonnej w MHCT 1, 112 i następującą po niej aprobatę o. Fernández: tamże, s. 121.

⁷ „Boję się, żeby nie zechciał [nuncjusz], aby nasze mniszki reformowały inne, o czym już raz była mowa, a co nam nie odpowiada...” (TJL 172, 6; z 1577). Podobna obawa przebiega ze *Sprawozdania* 50. Ten pomysł najprawdopodobniej pochodził od nuncjusza apostolskiego N. Ormaneto.

⁸ Mówi o tym w *Księdze fundacji* (23, 12): „[...] gdyby nie wielka ufność, jaką pokładam w miłosierdziu Boga, byłabym żałowała, że się to zaczęło. Mówię tu o domach braci; bo klasztory siostr z łaski Boga zawsze aż do tego czasu trzymały się dobrze. Nie mówię, żeby klasztory braci były złe, tylko że nosiły w sobie zaród rychłego upadku, bo nie tworząc własnej Prowincji, zostawały pod zarządem Trzewickowych. Tym, którzy mogliby byli rządzić, jak mianowicie o. Antoniemu od Jezusa, który pierwszy był zaczął, tamci nie przyznawali władzy. Nadto, bracia nasi nie mieli jeszcze konstytucji, nadanych im przez naszego Przewielebnego Ojca Generała. W każdym więc domu rządzili się wedle własnego uznania; jednym zdawało się, że tak najlepiej, drugim, że inaczej. Gdyby rzeczy miały dłużej trwać w takim stanie, aźby kiedyś bracia doczekali się konstytucji albo własnego rządu, ciężkie byłyby z tego wynikły szkody. Myśl ta nieraz srogię mi sprawiała udęczenie”. (Teresa odnosi się do sytuacji mającej miejsce w latach 1573–1576).

do dzieła podejmowanego przez nią samą (por. TJJ 208, 2; 269, 10; 271, 4), a już absolutnie nigdy nie przypisywała sobie tytułu *reformatorka*. Nie zapominajmy, że był to okres *reformy* i to słowo stało się popularne oraz nabrało znaczenia etycznego i prawnego.

W trzecim okresie, czyli w ostatnich latach jej życia, jest rzeczą pewną, że na kapitule w Alcali ani nie zabiera głosu, ani nie ma prawa głosowania. Współpracuje natomiast w jej przygotowaniu⁹ i leżą jej na sercu podjęte tam postanowienia, zwłaszcza utworzenie oddzielnej prowincji karmelitów bosych: „Pan taki szczęśliwy dał koniec tej ważnej sprawie [...] Radość, jakiej wówczas doznałam, zaliczam do największych, jakie w życiu moim otrzymać mogłam”, napisała Święta i dorzuciła: „dziś zaczynamy” (F 29, 31–32)!

Święta Teresa, jako historyk, ma pełną świadomość, że zaledwie nakreśliła dzieje karmelitów bosych i jednocześnie wyraża gorące pragnienie, że oni sami będą kontynuować relację zapoczątkowaną w *Księdze fundacji*: „Bliższe szczegóły i cały przebieg obrad Ojcowie sami na innym miejscu opiszą, nie mam więc potrzeby dłużej tu nad nimi się rozwodzić” (F 29, 31)¹⁰.

2. W PIERWSZYCH WYDANIACH *DZIEŁ ŚW. TERESY*

Pisma Świętej są pierwszymi publikacjami w naszej historiografii nie tylko przez ich zawartość narracyjną, ale także poprzez towarzyszące im dodatki bibliograficzne.

Najpierw ukazały się *Konstytucje* jej mniszek (Salamanka 1581) oraz trzy pierwsze wydania *Drogi doskonałości* (Evora 1583, Salamanka 1581 i Walencja 1587). Obie pozycje zostały opublikowane z inicjatywy samej Świętej.

Obydwa dzieła przeznaczone dla karmelitanek bosych określają ich autorkę jako fundatorkę. Tak na przykład pierwsze wydanie *Drogi doskonałości* zostało za tytułowane:

Traktat / który napisała Matka / Teresa od Jezusa. / Siostrzom / Zakonnicom zakonu naszej / Pani z Góry Karmel kła-/sztoru Pana świętego / Józefa w Awili, / gdzie / w tym czasie była / przeoryszą i fundatorką.

⁹ Por. TJJ z lat 1580–1581 do Hieronima Graciána.

¹⁰ Już wcześniej wyraziła podobną myśl: „Po założeniu obu klasztorów, męskiego i żeńskiego i za przyjazdem o. Antoniego od Jezusa, poczęto przyjmować nowicjusów [w Pastranie]. O niektórych spomiędzy nich wspomnę w dalszym ciągu; ale wszyscy oni z niezrównaną gorącością ducha służyli Bogu i wysokich cnót dawali przykłady, jak to – jeśli spodoba się Panu – kto inny lepiej ode mnie opisze, bo co do mnie, jest to przedmiot przewyższający moją zdolność” (F 17, 15).

Jest pewne, że w drugim wydaniu (1585) Gracián poprawił tytuł, pozostawiając jednak określenie autorki jako *fundatorki klasztorów karmelitanek bosych*. Podobnie zostało ono zachowane w wydaniu, które ukazało się w Walencji (1587)¹¹.

Ludwik z Leónu rok później (1588) dokonał rozszerzenia tytułacji na „mniszek i braci” i faktycznie pierwsze trzy jego wydania *Dzieł* Teresy zostały zatytułowane:

*Księgi / Matki / Teresy od Jezusa / fundatorki klasztorów / mniszek i braci karme-/litów bosych pier-/wotnej reguły*¹².

Ludwik z Leónu był również pierwszym, który opublikował wizerunek Świętej z umieszczonym u jego dołu napisem: „Matka Teresa od Jezusa, fundatorka karmelitanek bosych”. Wizerunek piękny, ale nie został powielony w następnych wydaniach księgi: ani w Barcelonie w tym samym 1588 roku, ani w kolejnym roku w wydaniu w Salamance¹³. Natomiast strona tytułowa Ludwika z Leónu zasłużyła się tym, że ukazała autorkę jako fundatorkę *mniszek i braci bosych* w całym mnóstwie późniejszych edycji, a nade wszystko określając ją takim tytułem w wydaniach zagranicznych jej dzieł: po włosku (Rzym 1599), po francusku (Paryż 1601), po łacinie (Moguncja 1603), w edycji flamandzkiej (Bruksela 1608), w języku angielskim (Antwerpia 1611)¹⁴.

3. PODCZAS ERYGOWANIA PROWINCJI

Erygowanie pierwszej prowincji karmelitów bosych jest istotnym wydarzeniem dla naszej historii oraz dla naszej historiografii. Miało ono miejsce na słynnej kapitule w Alcali, która odbyła się w marcu 1581 r. Siłą rzeczy to wydarzenie odegrało ważną rolę w życiu św. Teresy i to zanim jeszcze wydano jej pisma.

¹¹ Natomiast w pierwszym wydaniu *Konstytucji* terezańskich (Salamanka 1581) pojawia się bez imienia autorki, jako dzieło kapituły z Alcali. Tak powtórzono to we wstępie: „[...] napisane i nakazane powagą urzędu apostolskiego, przez o. Jana de las Cuevas” (tamże, s. 1). W dedykacji na początku, Gracián zwraca się do Świętej słowami „fundatorka klasztorów mniszek karmelitanek bosych”.

¹² Powtórzony zostaje tytuł *fundatorki klasztorów* wewnątrz pism na kolejnych stronach tytułowych *Drogi doskonałości* i *Twierdzy wewnętrznej*.

¹³ Rycina przedstawiająca Świętą została umieszczona na stronie czwartej. – Również Ribera, w napisanej przez siebie biografii Świętej, umieścił na jednej z pierwszych stron wizerunek „Matki Teresy” i opatrzył go tytułem „fundatorka karmelitanek bosych”.

¹⁴ W wydaniu Ludwika z Leónu nie zamieszczono *Księgi fundacji*, *Podniet miłości Bożej* ani *Sposobu wizytowania klasztorów*. Pierwsze dwa ukazały się staraniem Graciána w Brukseli w latach 1610 i 1611. Jedynie pierwsze z nich zawierało na stronie tytułowej określenie *fundatorka*. Natomiast trzecie dzieło, *Sposób wizytowania klasztorów*, zostało opublikowane w Madrycie w 1611 r., z podtytułem: *Napisane przez świętą Matkę Teresę od Jezusa, fundatorkę karmelitanek bosych*.

Zgodnie z ówczesnymi zasadami, nie uczestniczyła ona w zgromadzeniu kapitulnym, aczkolwiek dostarczyła wielu sugestii w czasie prac przygotowawczych do kapituły. Z naszego punktu widzenia, prawdopodobnie najbardziej godnym zauważenia jest fakt schematycznego opracowania początków Karmelu bosego, chociaż pominięto milczeniem jego założyciela. Wówczas podniósł się głos, który przerywał owo milczenie i z Rzymu zlecona została korekta i sporządzenie nowego opracowania początków.

Przyjrzymy się temu krok po kroku.

Tak kapituła, jak i erygowanie prowincji zostają postanowione w brewe *Pia consideratione* Grzegorza XIII, datowanym na 22 czerwca 1580 r. Prosimy o nie „król Filip II [...] i karmelici bosci przysłani w tym celu z Hiszpanii”. I oczywiście to im zawdzięczamy szkic historyczny początków Zakonu, zawarty w pierwszych słowach dokumentu papieskiego. Ciekawą sprawą zawartą w tej relacji historycznej jest to, że ustala się w niej datę powstania wspólnoty karmelitów bosych w „1565, seu alio veriore tempore” [w 1565 r., bądź w innym dokładniejszym czasie] i zaręcza się, że było to wtedy, gdy „nonnulli professores cum licentia Prioris Generalis tunc in Hispaniarum partibus existentis, ibi aliquot fratrum, et Monialium monasteria, fundare coeperunt” [niektórzy nauczyciele za pozwoleniem Przeora Generalnego, przebywającego wówczas w hiszpańskich stronach, jak też niektórzy bracia i mniszki klasztoru zaczęli zakładać]. I że dzięki „fundatores praedicti” [wspomnianym założycielom], wspólnota rozrosła się, aż do posiadania w tamtym czasie nie mniej niż dwudziestu dwóch klasztorów, prawie trzystu zakonników i około dwustu mniszek¹⁵.

Następnie dokument wiele razy mówi o całkowitej inicjatywie bezimiennych *braci fundatorów*. W ten sposób unika się stwierdzenia o przewodniej roli czy inicjatywie kobiety. Nie wzmiankuje się ani słowem o św. Teresie. Oczywiście nie figuruje ona również na kłopotliwej liście zebranych [na kapitule – przyp. tłum.]¹⁶. Już w auli kapitulnej jeden z uczestników, żałośnie śmieszny Diego Ewangelista, wygłasza podniosłą przemowę przygotowaną przez Włocha Ambrosia Mariana (Azzaro), która obfituje w retoryczne pochwały na cześć uczestników, współpra-

¹⁵ Por. *Privilegia* (przyp. 27), s. 19. W ogłoszonej wówczas wersji hiszpańskiej brewe papieskiego można przeczytać: „[...] około Roku Pańskiego 1565 niektórzy zakonnicy wspomnianego Zakonu, [...] za zgodą Przełożonego Generalnego, który wówczas przebywał w księstwach Hiszpanii, rozpoczęli fundowanie i budowanie kilku klasztorów braci i sióstr, [...] gdzie była zachowywana z całkowitą obserwacją i surowością *Reguła pierwotna* [...]. Tą *Regułą pierwotną* ślubowali żyć wspomniani fundatorzy i inni, którzy w tym czasie przejęli ją od powściągliwych Ojców [...]” (wersja hiszpańska brewe papieskiego, opublikowana na pierwszych stronach *Konstytucji Karmelitów Bosych* kapituły w Alcali, zob. *Constituciones de los Descalzos*, Salamanca 1582; por. BMC, t. VI, s. 454–458).

¹⁶ Tamże, s. 24–25.

cowników oraz okoliczności¹⁷, ale bez najmniejszego wspomnienia czy jakiegokolwiek aluzji do Matki Teresy.

Dopiero po kilku latach podniósł się pierwszy kobiecy głos sprzeciwu. A mianowicie przeorysza z Sewilii i z Lizbony, Maria od św. Józefa (Salazar) napisała w *Ramillete de mirra*:

„U papieża uzyskano brewe separacyjne. Nie wspomina się w nim o naszej Matce ani że najpierw to ona fundowała klasztory siostr, ani że dała początek braciom. Stąd w zaistniałych okolicznościach, wśród tych, którzy o tym nie wiedzą, zrodziło się, czemu zaprzeczają, jak to przedstawię nieco dalej, prosząc o łaskę w czasach tak niespokojnych. Z tego powodu, że kobieta rozpoczęła i przeprowadziła to dzieło, była przez wielu lekceważona i pozbawiona dobrego imienia. Wszystko to sprawiło, że Święta nie chciała, aby wspomniano o niej ani o jej mniszkach, ani o tym, że je założyła. – Stało się tak na prośbę króla. A chociaż do rozmów na ten temat dał zlecenie swemu emisariuszowi, jednak naszej Matce i wszystkim innym wydawało się słuszne, aby pojechali z nim do Rzymu dwaj bracia karmelici bosy”¹⁸.

Te słowa m. Maria od św. Józefa napisała około 1593 r., lecz już wcześniej zaradzono temu pominięciu, uzyskując w Rzymie w 1590 r. nowe brewe Sykstusa V *Salvatoris et Domini*. W nim na nowo zostały schematycznie nakreślone dzieje powstania karmelitów bosych dla poprawienia błędów wcześniejszego dokumentu. W pierwszym rzędzie skorygowano datę powstania. Według brewe już w 1562 r. (*a viginti octo annis supra* [od ponad 28 lat]) pojawiają się najpierw karmelitanki bose, a następnie karmelici bosy (*aliquot religiosi viri* [jacyś zakonnicy]), lecz precyzując, że „*Coenobia et Monasteria, tum virorum tum mulierum [...] omnes eandem Theresiam Matrem et Fundatricem reverentur in universa Hispania*” [Konwenty i klasztory, tak męskie, jak i żeńskie [...] wszystkie tę samą Teresę jako matkę i założycielkę czczą w całej Hiszpanii]¹⁹.

Po raz pierwszy w dokumencie papieskim została uznana Matka Teresa za fundatorkę nowej rodziny karmelitańskiej, chociaż – jak o tym wiemy – tekst papieski został źle przyjęty przez część przełożonych i szybko poszedł w zapomnienie na obszarze hiszpańskiego Karmelu Terezjańskiego.

¹⁷ *Oratio edita per R.P.F. Ambrosium Marianum a Sancto Benedicto [...] die 4 Martii [...] 1581*. Por. tamże, s. 7–12.

¹⁸ MARÍA DE SAN JOSÉ, *Escritos Espirituales...*, Roma 1979, s. 309–310. Jest rzeczą oczywistą, że do matki Marii, jak i do większości Karmeli żeńskich, przyszedł tekst brewe papieskiego w wersji hiszpańskiej (por. przyp. 22). O Marii de san José, por. współczesna biografia: C. Ros, *La hija predilecta de Teresa de Jesús. María de San José*, Madrid 2008.

¹⁹ *Bullarium Carmelitanum*, t. III, Roma 1768, s. 281 nn.

4. NIEZDECYDOWANIE PIERWSZEGO ESEISTY W HISTORIOGRAFII ZAKONU

Było to w trudnym momencie, w połowie roku 1591, w czasie ciemności duchowej przeżywanej przez Jana od Krzyża, o. Hieronima Graciána i wspomianej już m. Marii od św. Józefa. Po raz pierwszy został opublikowany drukiem podstawowy zarys historii karmelitańskiej napisanej przez członka konsulty, o. Ludwika od św. Hieronima z klasztoru Los Remedios w Sewilli, byłego współpracownika o. Graciána (następnie jego oszczercę) i magistra nowicjuszy za czasów Dorii.

Zlecono mu publikację przynajmniej trzech oficjalnych ksiąg na użytek karmelitów bosych. Pierwszą z nich była *Ordinario y Ceremonial de los religiosos primitivos descalzos...*, opublikowana we współpracy z o. Gregorio Nacienceno (Madрид 1590, stron 527). W następnym roku o. Ludwik opublikował drugą księgę do użytku liturgicznego dla karmelitów bosych *Manuale divinatorum Officiorum* (Madryt 1591, stron 200). W tym samym roku, również w Madrycie, ukazała się kolejna książka zatytułowana *Privilegia*²⁰, w której w dziesięciostronicowym bogatym wstępie łacińskim przedkłada historyczne spojrzenie na nową rodzinę karmelitańską. W niej formułuje swoją interpretację historiograficzną jej początków i właściwych fundatorów wspólnot karmelitów bosych i karmelitanek bosych.

Ojciec Ludwik pisze niejasno, a nadto przedstawia ograniczoną wizję początków Zakonu Karmelitów Bosych. Według niego, matce Teresie zawdzięcza się fundację karmelitanek bosych, a o. Antoniemu od Jezusa (Heredia) karmelitów bosych. Nie wspomina przy tym o jeszcze żyjącym o. Janie od Krzyża. Oto jego słowa:

„[...] *ad quod praeclarissimum opus explendum (ut olim Dominus Delboram Prophetissam, et Barach elegerat, ut populum Israel de manu superbi principis Sissarae liberaret) insignem quandam feminam illustrem genere, ac religiosae vitae sanctitate conspicuam, Theresia de Ahumada, postea a Iesu vocatam, et venerandum P. Fratrem Antonium de Heredia, postmodum vero a Iesu, qui sacrarum litterarum Magister existens, doctrina simul ac morum honestate pollebat, ex iisdem mitigatae Regulae professoribus praelegit*” [aby przesławne dzieło wypełnić (jak niegdyś Pan wybrał prorokinię Deborę i Baraka, aby lud Izraela uwolnić z ręki wyniosłego wodza Sisery), wybrał spośród nauczycieli złagodzonej Reguły Teresę de Ahumada, zwaną potem od Jezusa, wyjątkowo wyróżniającą się i światłą kobietę, jak również świętością pobożnego życia naznaczoną, oraz czcigodnego Brata Anto-

²⁰ Cały jej tytuł brzmiał *Privilegia Sacrae Congregationis Fratrum Regulam Primitivam Ordinis B. Mariae de Monte Carmeli profitentium, qui Discalceati nuncupantur* [...] Madriti MDXCI, i zawierała siedemnaście kościelnych dokumentów, od bulli *Quae honorem Conditoris Innocentego IV z XIII wieku aż do najnowszego brewe Quoniam non ignoramus* Grzegorza XIV z 25 kwietnia 1591 r.

niego de Heredia, później podobnie zwanego od Jezusa, który będąc nauczycielem Pisma Świętego, nauką i obyczajów powściągliwością przodował].

Porównując Teresę z wieloma świętymi (Eugenia, Eufrazia, Eufrozyna!), a Antoniego ze św. Cyrylem, stwierdza:

„*Igitur praefati duo, qui quasi ductores et praevis (haec monialium, ille religiosorum) meritissime vocari possunt...*” [Bowiern wspomnianych dwoje, niejako przewodnikami i poprzednikami (ta mniszek, tamten zakonników) najszlachetniej nazywać się mogą]²¹.

Święta została przedstawiona jako prekursorka i przewodniczka dla mniszek, podobnie jak o. Antoni dla karmelitów bosych. Obydwoje paralelnie i w superlatywach (*meritissime*). Ona, ubrana w wojenną symbolikę, przedstawiona jako nowa Debora! Tyle że wyjątknie w odniesieniu do karmelitanek bosych.

W dalszym ciągu owego historycznego pseudopodsumowania o. Ludwik publikuje wspomnianą już przemowę o. Mariana od św. Benedykta (Azzaro), wygłoszoną przez Diega Ewangelistę na kapitule w Alcali, bez wspomnienia Matki Teresy czy jakiegokolwiek nawet aluzji do niej.

Takie ujęcie stanu rzeczy przez naszego niewprawnego historyka było usiłowniem dania Zakonowi oficjalnej księgi wraz całym zbiorem dokumentów kościelnych ważnych dla karmelitów, uwierzytelnionych podpisem notarialnym w odniesieniu do każdej strony i każdego egzemplarza. Były one przeznaczone dla ogółu klasztorów karmelitów bosych. We wszystkich z nich zignorowano Świętą jako fundatorkę rodziny zakonnej i oczywiście celowo nie wspomniano o dokumencie Sykstusa V, o którym mówiliśmy już nieco wcześniej²².

W rzeczywistości autor tego ujęcia historycznego nie czynił nic innego, jak powtarzał i powielał wersję obowiązującą w tym czasie w Zakonie. W sposób dobitny została ona przedstawiona w tym samym roku przez sekretarza Konsulty, o. Grzegorza od św. Anioła w *Relación Histórica* przesłanej Radzie Królewskiej (i przyjętej przez nią w styczniu 1591 r.), w której podobnie naprzeciw siebie stanęło dwoje fundatorów: Święta, fundatorka mniszek w 1562 r., i o. Antoni, który założył w 1568, pierwszy klasztor karmelitów bosych²³.

²¹ *Privilegia*, s. 4. – Już kilka lat wcześniej Gracián w *Diálogos del tránsito de la M. Teresa* tytułował ją fundatorką tej Kongregacji Karmelitanek Bosych (sic!). Generał tego zakonu uznał ją za fundatorkę (por. MHCT 6, s. 47).

²² Każdy egzemplarz przeznaczony dla klasztorów karmelitów bosych został podpisany przez notariusza apostolskiego w Madrycie, Antonia González, 10 lipca 1591 r., który ze swej strony składał parafki na stronach każdego z dokumentów. Na ostatniej stronie książki uwierzytelnili dokument jeszcze inni czterej notariusze apostolscy w Madrycie (16.01.1593 r.). – Książkę wydano jako faksymile w wydawnictwie Monte Carmelo (Burgos 1993).

²³ Por. MHCT, III, s. 379.

5. POSZUKIWANIA BIOGRAFÓW ŚWIĘTEJ

Wielu historyków szybko zainteresowało się wyjątkowością Świętej. Prace niektórych z nich były wielokrotnie wydawane i tłumaczone na obce języki. Ograniczymy się w naszym przeglądzie jedynie do trzech najbardziej wpływowych: Franciszka Ribery, Diega de Yepes i Jana od Jezusa Maryi. Spośród tych trzech jedynie ostatni nie miał szczęścia poznania Świętej osobiście i uczestnictwa w jej dziele fundacyjnym. Pozostali dwaj byli nie tylko historykami, ale także naocznymi świadkami²⁴.

Franciszek Ribera sporządził biografię pięć lat po śmierci Świętej, w 1587 r. Musiał jednak opóźnić jej publikację z dwóch powodów: z racji podejrzeń dotyczących doświadczeń mistycznych w jego biografii (podejrzana wizjonerka?) i z powodu sprzeciwu przełożonych z Rzymu, którym nie podobało się to, że on, jako profesor Pisma Świętego w Salamance, zajął się historią jakiejś mniszki. W końcu jednak po trzech latach dzieło ujrzało światło dzienne pod niedwuznacznym tytułem: *La vida de la Madre Teresa de Jesús, Fundadora de las Descalzas y Descalzos Carmelitas...* [„Życie Matki Teresy od Jezusa, Założycielki Karmelitanek i Karmelitów Bosych”]. Na stronach książki wyraźnie potwierdzał wyjątkowe czyny i tytuł fundatorki karmelitanek bosych: „[...] skąd możemy zobaczyć, że jest ona prawdziwie fundatorką nie tylko mniszek, ale również braci”²⁵.

Bardziej skomplikowany był przypadek innego wielkiego biografy, Diega de Yepes. Jego dzieło zostało zarekomendowane na stronie tytułowej przymiotami i uwiarygodnieniami autora: „Zakonnik z Zakonu św. Hieronima, biskup w Tarazonie, spowiednik króla Filipa II i Matki”, ale od momentu ukazania się publikacji powstał wokół niej szum, że dzieło nie wyszło spod ręki wskazanego autora, lecz karmelity, Tomasza od Jezusa. Zasugerował to Gracián w *Peregrinación de Anastasio*, a potwierdziła dobrze znająca sprawę m. Cecylia od Narodzenia²⁶. Książka nosiła długi, dość zawyły tytuł: *Vida, Virtudes y Milagros de la bienaventurada Virgen Teresa*

²⁴ Pominie my w tym momencie wkład Graciána, który ok. 1590 r. napisał o Duruelo-Mancera w swojej *Historia de las Fundaciones*: „Takie były początki tego Zakonu, a z tej przyczyny można nazwać Matkę Teresę od Jezusa fundatorką całego Zakonu, zarówno braci, jak i mniszek” (za: MHCT, *Fontes selecti*, t. I, Roma 1877, s. 549). Gracián powtarza to wielokrotnie. O jego opinii na ten temat zob. I. MORIONES, *Santa Teresa ¿fundadora o reformadora?*, „Teresianum” 41(1990), s. 669–684.

²⁵ F. DE RIBERA, *La Vida de la Madre Teresa de Jesús...*, t. III, rozdz. 4, Salamanca 1590, s. 241. – Wyjątkowym świadectwem przyjaźni Ribery ze Świętą jest wzruszający epilog dzieła, zamieszczony na stronach 562–563. Yepes ze swej strony poszedł jeszcze dalej, wysyłając do Ludwika z Leónu osobistą relację dotyczącą Świętej. We wprowadzeniu do biografii Teresy zapewniał, że znał i spotykał osobiście przez czternaście lat błogosławną Matkę Teresę od Jezusa.

²⁶ Por. H. GRACIÁN, *Peregrinación de Anastasio*, dialog 10. Jeszcze dobitniej pisze m. Cecylia: „[...] była to książka o św. Naszej Matce Teresie, którą napisał wielebny o. Tomasz od Jezusa, a została wydana pod nazwiskiem biskupa Tarazony” (za: „Monte Carmelo” 86(1978), s. 211); por. studium MATÍASA DEL NIÑO JESÚS w innym numerze tego czasopisma: 64(1956), s. 244–255. Do tej sprawy nawiązuje również znana w tamtych czasach m. Anna od Jezusa.

de Iesús, Madre y Fundadora de la nueva Reformatión de la Orden de los Descalças de Nuestra Señora del Carmen [„Życie, Cnoty i Cuda błogosławionej Dziewicy Teresy od Jezusa, Matki i Fundatorki nowej Reformy Zakonu Bosych Naszej Pani z Góry Karmel”] „i ujrzała światło dzienne w Saragossie w 1606 r. Wprowadziła zamieszanie w wielu rozdziałach przez umieszczenie, w ostatniej chwili (?), fragmentu dotyczącego charyzmatu czy też ideału zaproponowanego przez m. Teresę karmelitom bosym²⁷, kwestii bardzo drażliwej, która natychmiast poskutkowała ciężkimi konsekwencjami dla Świętej i tytułacji *fundatorka*. Przypuszczalny autor, Yepes, biorąc udział w sporze, musiał się wyprzeć dużego fragmentu książki i poprawić go tak, jak tego oczekiwano. Tej sprawie przyjrzymy się nieco dalej.

Trzy lata później w *Calagurritano* (Roma 1609), Jan od Jezusa Maryi, przyszły generał Zakonu Karmelitów Bosych frakcji włoskiej, przedstawił papieżowi znakomitą biografię na potrzeby beatyfikacji m. Teresy, napisaną przepiękną renesansową łaciną. Również ta biografia Świętej zawierała na pierwszej stronie określenie *fundatorka*. Dzieło zostało zatytułowane: *Compendium vitae B. V. Teresiae a Iesu, Fundatricis Fratrum Discalceatorum et Monialium Beatissimae Virginis Mariae de Monte Carmelo* [„Skrót życia błogosławionej dziewicy Teresy od Jezusa, Założycielki Braci Bosych i Mniszek Najświętszej Maryi Panny z Góry Karmel”] (Roma 1609). Na pierwszej stronie w rozwinięciu tytułu znalazła się dedykacja dla papieża, prowadzącego wówczas sprawę beatyfikacji Teresy od Jezusa: *AD S.D.N. PAULUM V* [Jego Świątobliwości Panu Naszemu Pawłowi V] wraz z wizerunkiem papieskim na dole.

Biografia ta była wyjątkowa, ponieważ została napisana w tym celu, aby papież mógł dobrze poznać osobę, którą miał beatyfikować²⁸, a ponadto książka posłużyła autorowi do opracowania kwestionariusza, obejmującego 117 pozycji, z pytaniami, które potem stawiano świadkom wzywanych w procesie beatyfikacyjnym Teresy. Kwestionariusz był zatytułowany *Rótulo* i zawierał zaczerpnięte z wielu różnych źródeł świetne streszczenia, dotyczące aspektów moralnych i ważnych wydarzeń z biografii terezańskiej. Te streszczenia zostały rozpowszechnione w stosownych trybunach podczas procesu w Hiszpanii, Włoszech i Flandrii, najpierw w językach ludowych, następnie wydane po łacinie przez o. Graciána (Bruksela 1610)

²⁷ Był to rozdział 15 drugiego tomu, por. przyp. 37. – W spisie treści tej książki odnotowano pomiędzy rozdziałami 13 i 14: „Niech czytelnik zwróci uwagę, że przez zaniebdanie po rozdziale 12 pojawia się rozdział 14, zamiast 13. Poza tym w książce nie brakuje już żadnego innego rozdziału”. Następnie nadaje tytuł rozdziałowi 20 i pisząc o fundacji w Duruelo, zaświadcza, że ta fundacja „dała początek nowej reformie, nie tylko kobiet, ale także i mężczyzn”. Od pierwszego tomu książki o. Tomasz nazywa ją „*fundatorką Nowej Reformy*”.

²⁸ Formalne przeznaczenie dzieła zostało dobitnie uwidocznione w *Dedykacji* dla papieża. W *Dedykacji* zostały zawarte następujące słowa: „*Debetur tibi, Pontifex Maxime, historia Virginis Teresiae [...]. Quocirca aequum est heroicas virtutes quibus Teresia claruit compendio praecognoscas: ut re accuratius explorata, gravissime pronuncias...*” [Powinieneś poznać, Najwyższy Kapłanie, historię Dziewicy Teresy [...]. Słuszne jest bowiem, abyś w skrócie poznał heroiczne cnoty, którymi zajaśniała Teresa: abyś sprawę staranniej zbadaną z większą powagą głosił] (pierwsza strona wydania z 1609).

i w końcu po francusku (w tym samym roku)²⁹. Mniej więcej w połowie *Rótulo*, w artykule 51, ukazano w barokowy sposób, jak matka Teresa fundowała klasztor mniszek i braci i „z autorytetem przełożonych tak zarządzała klasztorami mniszek, jakby była ich prowincjałem, a także, jak prawdziwa Matka, służyła radą oraz kierowała z roztropnością klasztorami zakonników”³⁰. Napisano to bez cienia wstydu z uznania kobiety za przywódczynię!

W taki oto sposób *Rótulo* stało się najlepszym środkiem popularyzującym osobę Matki Teresy jako fundatorki Zakonu.

Pomimo wszystko wspomniane trzy książki, a zwłaszcza dwie ostatnie, stały się jedną z ważnych przyczyn zdumiewającej reakcji Karmelu hiszpańskiego.

6. PRECEDENS ODRZUCENIA

Reakcja Karmelu hiszpańskiego nastąpiła w momencie najbardziej krytycznym, kiedy zmieniono kierunek w interpretacji ideału zakonnego otrzymanego od Świętej przez karmelitów bosych. Zmiana została spowodowana za sprawą o. Mikołaja Dorri i jego naśladowców. Wielkim ideologiem tego odrzucenia był Alonso od Jezusa Maryi (1565–1638), przełożony hiszpańskich karmelitów bosych w Madrycie.

Ojciec Alonso był czwartym generałem hiszpańskiego Karmelu Terezańskiego. Pierwszym z generałów, który nie poznał osobiście Matki Teresy. Złożył profesję zakonną w Pastranie w 1587 r. W bardzo młodym wieku rozpoczął życie eremiczne w pustelni w Bolarque (1593) i został wybrany generałem karmelitów bosych na dwa sześćdziesiąt lat: 1607–1613 i 1619–1625. Był płodnym pisarzem. Swoją myśl klarownie wyłożył w książce *Doctrina de religiosos*³¹, opublikowanej i rozpowszechnionej w ostatnim roku pierwszej kadencji jako generała, tj. w 1613 r.

²⁹ Wersja łacińska została zatytułowana: *Vita et mores spiritus, zelus, et doctrina Servae Dei Theresiae de Iesu, Ordinis B. Mariae de Monte Carmeli, ac Congregationis Carmelitarum Excalceatorum fundatricis* [„Życie i duchowość, gorliwość oraz nauka służebnicy Bożej Teresy od Jezusa, z zakonu Matki Bożej z Góry Karmel, założycielki Kongregacji Karmelitanek Bosych”] (Bruselas 1610). W j. francuskim: *Le vie, les moeurs. Espirit, zèle et doctrine de la servante de Dieu Thérèse de Jésus [...] Fondatrice de la Congrégation des Carmes déchaussez [...] Rendue Française par G.D.R. [Guillaume de Reberviettes]*, Arras MDCX. – Na szczęście setka artykułów, które streszczały biografię Świętej, szybko rozpowszechniła się w językach łacińskim, francuskim i hiszpańskim, a być może również po włosku.

³⁰ Por. BMC, t. 20, s. 36.

³¹ Pełny tytuł tej książki brzmi: *Doctrina de religiosos, en que se trata de la perfección que está encerrada en el puntual cumplimiento de las más propias obligaciones del estado que cada uno profesa: descendimiento a las de los religiosos descalzos de N. Señora del Carmen*, Madrid 1613. – Po latach o. Alonso napisał opasłą książkę *Peligros y reparos...* (Alcalá 1625) i zadedykował ją świętej „Matce Reformy Zakonników i Zakonnicy Bosych”, unikając w długiej dedykacji tytułów fundatorka czy reformatorka.

Nieco wcześniej pojawili się dwaj promotorzy oryginalnego apostołskiego ideału terejańskiego. Z jednej strony, w Karmelu hiszpańskim, Tomasz od Jezusa. Był on faktycznym autorem biografii Świętej przypisywanej Diegowi de Yepes i opublikowanej w Saragossie w 1606 r. W niej o. Tomasz umyślnie przeznaczył jeden z rozdziałów na ukazanie apostołskiego ideału, przekazanego karmelitom bosym przez Świętą Fundatorkę³². Nieco później, gdy objął posadę w Rzymie, dzięki jego gorliwości misjonarskiej, papież Paweł V, a w jego imieniu kardynał protektor Zakonu, Domenico Pinelli, dwukrotnie nakazywali o. Alonsowi wysłanie misjonarzy hiszpańskich do Konga, gdzie już wcześniej docierali w czasach Matki Teresy³³. Nakazy rzymskie okazały się jednak bezskuteczne w Madrycie, bo napotkały na opór ze strony generała o. Alonsa.

Z drugiej strony, Jan od Jezusa Maryi – przyszły przełożony generalny włoskich karmelitów bosych – bronił z Rzymu tego samego ideału i sprzyjał wysłaniu karmelitańskich misjonarzy na Wschód, otwarcie się przy tym powołując na myśl Świętej. Pisał stanowczo w 1604 r., jeszcze przed przybyciem o. Tomasza do Rzymu:

„*Denique aut spiritum B. Virginis et Parentis nostrae Teresiae probamus, aut secus; item, aut eam tamquam Fundatricem colimus, aut secus. Sane spiritum improbare, temeritatis; fundatricem, extremae ingratitude est...*” [Ostatecznie, albo przyjmujemy zamysł Błogosławionej Dziewicy i Matki naszej Teresy, albo nie; podobnie, albo ją jako Założycielkę otaczamy szacunkiem, albo nie. Odrzucić ducha Założycielki byłoby naprawdę nierozważne, to wyraz najwyższej niewdzięczności...]³⁴.

³² Jest to rozdział 15 w drugim tomie książki. Nosi on tytuł: *Donde se trata de los motivos que la Santa Madre tuvo para fundar esta nueva Reformación de Frailes y Monjas*, [w: *Vida, Virtudes y Milagros de la bienaventurada Virgen Teresa de Jesús, Madre y Fundadora de la nueva Reformación de la Orden de los Descalças de Nuestra Señora del Carmen*, Zaragoza 1606], s. 85–97. Ponadto o tym epizodzie można dowiedzieć się z mojego studium w „Monte Carmelo” 86(1978), s. 203–238. – Pełny wykaz prac o. Tomasza można znaleźć w: JOSÉ DE JESÚS CRUCIFICADO, *El P. Tomás de Jesús escritor místico*, Roma 1951.

³³ Por. brewe Pawła V, 16 października 1608 r., w: *Bullarium Carmelitanum*, t. III, s. 397. Nakaz został ponowiony przez papieża 9 grudnia tegoż roku (por. tamże, s. 398). Kardynał Pinelli, protektor Zakonu, napisał w imieniu papieża – *De mente S.D.N.* [w imieniu (dosł.: ‘po myśli’) Jego Świątobliwości Pana Naszego] – 18 listopada 1608 r. (por. tamże, s. 395), a na zakończenie dodał: „*Est etiam valde consentaneum spiritui piaie et bonae memoriae sanctae Matris Theresiae a Iesu vestrae Fundatricis*” [To bowiem zgodne jest z duchem łaskawej i dobrej pamięci świętej Matki Teresy od Jezusa, waszej Założycielki].

³⁴ Tak Jan od Jezusa Maryi pisał w 1604 r. w *Tractatus quo asseruntur missiones...* (rozdz. 2), niedawno wznowionym przez G. Strina, Bruselas 1994, s. 174. Autor napisał przynajmniej cztery teksty na temat ducha misyjnego Zakonu Karmelitów Bosych. Pełny wykaz dzieł tego autora można znaleźć w: G. STRINA, *Bibliografia generale di P. Giovanni di Gesù Maria*, Bruselas 2007.

Obaj autorzy pisali w pierwszej dekadzie XVII wieku. Jan od Jezusa Maryi nie zawsze wydawał drukiem swoje pisma. Jednak mimo że niektóre z jego pism były manuskryptami, są znane i używane przez o. Tomasza.

Będący w opozycji do tego nurtu, generał hiszpańskich karmelitów bosych, o. Alonso od Jezusa Marii, poświęcił jedną czwartą część swojej książki *Doctrina de Religiosos*³⁵, aby obalić sposób myślenia „strony przeciwnej”, bez podawania nazwisk. W ten sposób otwarcie poddawał w wątpliwość treść charyzmatu karmelitów bosych. W konsekwencji prowadziło to do zakwestionowania faktu bycia przez Teresę fundatorką i do używania wobec niej tego tytułu.

Po pierwsze o. Alonso wysunął oskarżenie, że pewien oszust (ukryta aluzja do o. Tomasza) wprowadził do biografii Świętej napisanej przez Yepesa cały rozdział, w którym przedstawił ją jako *fundatorkę karmelitów bosych*³⁶. Ten tekst miał zostać rzekomo dodany do książki potajemnie, bez wiedzy (domniemanego) autora. Apeluje do biskupa Yepesa o wspaniałomyślne wycofanie tekstu. Zastanawiając się, czy Teresa mogła, czy nie mogła ukierunkować Zakon Karmelitów Bosych, wskazuje, że rozwiązanie tego leży w odpowiedzi na pytanie: była czy nie była jego fundatorką. Ojciec Alonso, pozostając nieprzychylny Teresie jako kobiecie – przywódczyni, twierdzi otwarcie: *reformatorką* tak, *fundatorką* nie:

„Bo mimo że w tym znaczeniu kobieta może nią być, jest [ona] naszą Reformatorką; chociaż wyrażając się ściśle, w dosłownym tego słowa znaczeniu [...], trzeba koniecznie zauważyć, że nie posiada zdolności i właściwości [fundatorki], które znajdujemy w chwalebny patriarsze świętym Dominiku, przyjmując go za wzór fundatorów”³⁷.

Na pierwszym miejscu, aby uzasadnić wiele twierdzeń, o. Alonso przytacza obszerny list domniemanego autora biografii terecjańskiej, gdzie biskup Diego de Yepes nie zaprzecza swemu autorstwu dzieła. Natomiast odrzuca, jako nienapisany przez siebie, wspomniany rozdział, potwierdzając tezy o. Alonsa. Nie zostaje jednak dostrzeżone, że jego dzieło w podtytule nazywało św. Teresę „Matką i Fundatorką nowej Reformy Zakonu”, tezę kategorię odrzucaną przez o. Alonsa³⁸.

Diego de Yepes zmarł w 1613 r. Jego biografia rozeszła się w dwóch wersjach. W 1614 r. została opublikowana w Lizbonie, w drukarni Pedra Crasbeecka, z nienaruszonym tekstem rozdziału 15, natomiast w rok później w Madrycie wydał ją

³⁵ *Doctrina de Religiosos...*, s. 357–550.

³⁶ Por. s. 25, przyp. 40 w niniejszym artykule.

³⁷ *Doctrina de Religiosos...*, s. 425–326. Wiele razy zostaje ponowione stwierdzenie: „[...] w takim znaczeniu, że kobieta może być matką i reformatorką zakonu męskiego, jak to już zostało powiedziane, była nią nasza święta Matka Teresa od Jezusa” (tamże, s. 524).

³⁸ Diego de Yepes napisał ten list 10 lutego 1609 r. w Tarazonie (zob. tamże, s. 467–478).

Luis Sánchez (1615) z wyciętym w całości wspomnianym rozdziałem, na co miał wpływ o. Alonso.

Ojciec Alonso wyłożył swoją myśl w pięciu pełnych surowości pozycjach, które poddał pod ocenę ośrodków uniwersyteckich w Salamance, Alcali, Valladolid i Coimbrze, a także skonsultował się z kard. Bellarmino w Rzymie. Uzyskaną korzystną opinię rozpowszechnił w pojedynczych egzemplarzach³⁹.

W centrum jego myśli znalazła się wyższość *Reguły* karmelitańskiej w odniesieniu do wszelkich wskazówek i dopowiedzeń danych przez Świętą. Nie zaprzeczał, że Teresa wzięła udział w zewnętrznym, materialnym zakładaniu klasztorów karmelitów bosych, ale – według niego – nie dała inspiracji ich życiu, ponieważ tego życia nie znała. Nie napisała dla nich nic więcej, oprócz jednej strony z czterema przestrogi, ale i one były uważane przez o. Alonsa za marginalne.

Tekst o Alonso, w którym nie przyznawał m. Teresie tytułu *fundatorki karmelitów bosych*, a nadawał jej tytuł: *matki i reformatorki zakonników [...]* w znaczeniu, w jakim jakaś kobieta może nią być, stał się przedmiotem lektury wspólnotowej w hiszpańskich klasztorach karmelitów bosych na przestrzeni prawie dwóch wieków. Było tak aż do czasu, kiedy w 1795 r. przełożeni hiszpańscy postanowili spalić te strony, które bezzwłocznie były usuwane ze wszystkich klasztornych egzemplarzy⁴⁰.

Jest isticie ciekawą sprawą, że tego samego roku, w którym wyszła *Doctrina de Religiosos*, o. Alonso oznajmił, że odnalazł w Eskurialu, między autografami Świętej, jej traktacik *Sposób wizytowania klasztorów* i decyduje się go wydać po raz pierwszy. Na jego początku umieścił długie dwudziestostronicowe wprowadzenie. Pozbawił niestety tekst terezjański końcowych stron. Strony te w sposób wyraźny były skierowane do o. Hieronima Graciána, jego poprzednika. Nie tylko, że aprobowały jego sposób postępowania, ale również zawierały prośbę o napisanie czegoś więcej na dany temat z myślą o włączeniu tego do *Księgi fundacji*. Obcięcie tekstu terezjańskiego, skierowanego do prowincjała karmelitów bosych, uczynione jeszcze za życia adresata, wskazuje na to, że o. Alonso walczył po przeciwnej stronie barykady⁴¹.

Bez wątpienia o. Alonso znał *Rótulo* i akta procesu terezjańskiego. Znał epitafium umieszczone w Albie na grobie Świętej za czasów swego poprzednika Eliasza

³⁹ List kard. Bellarmino wysłany z Rzymu jest datowany na 19 września tegoż roku (s. 527–528). Odpowiedzi uniwersytetów napisano w 1612 r. Ze strony Uniwersytetu w Coimbrze odpowiedź dał Francisco Suárez (s. 523–525).

⁴⁰ W egzemplarzu, który używam (biblioteka karmelitów w Burgos, sygn. Carm. B.80), zostały zniszczone strony 419–428, a rozmaite fragmenty zostały usunięte na stronach 293, 326, 535. Dekret ocenzurowujący został wystawiony 10 czerwca 1795 r. w Kadyksie i podpisany przez Definitora-Sekretarza o. Martína de san José (por. SILVERIO, *Historia del C.D.*, t. IX, s. 411–412). Wspomniany egzemplarz z Burgos z początku na stronie 3 posiada ręcznie napisaną notatkę, która mówi o wykonaniu dekretu dotyczącego ocenzurowania powyższego egzemplarza, podpisana: „Anna od Jezusa, karmelitanka z Jaén”.

⁴¹ Por. faksymile wydania z 1613 r., które ukazało się w wydawnictwie Monte Carmelo w Burgos (1917), zob. zwłaszcza wprowadzenie, tamże s. 9–23.

od św. Marcina, które miało dwie wersje: łacińską i hiszpańską, gdzie w pierwszych zdaniach można było przeczytać:

„PRZYWRÓCIŁA W JEJ SUROWOŚCI REGULĘ OJCÓW KARMELU. UFUNDOWAŁA WIELE KLASZTORÓW BRACI I SIÓSTR. NAPISAŁA WIELE KSIĄG, KTÓRE POU CZAJĄ O DOSKONAŁOŚCI W CNOCE [...]”⁴².

7. POTWIERDZENIE ZE STRONY KOŚCIOŁA

Zaledwie rok po rebelii o. Alonsa Matka Teresa została beatyfikowana w Rzymie 24 kwietnia 1614 r., czego dokonał papież Paweł V.

Beatyfikacja ta zapoczątkowała długi ciąg procesów, które „według świadectwa najkompetentniejszych historyków w tej materii, jak Benedykt XIV i Bolandyści [...], były jednymi z najwybitniejszych dokonań, i to nawet w epoce, w której miały miejsce”⁴³.

Jest sprawą oczywistą, że ani słowa świadków biorących udział w procesie, ani odpowiednie decyzje papieskie, nie odnosiły się wprost do podjętego przez nas tematu, który pojawiał się wówczas tylko mimochodem. Jednakże pomimo to warto je tutaj wspomnieć, chociażby pobieżnie, ze względu na ich oddźwięk w historiografii karmelitańskiej.

Przypomnijmy, że beatyfikację Teresy poprzedziło zebranie świadectw pochodzących z wielu trybunałów rozsianych po Hiszpanii, Portugalii, Włoszech i Flandrii, a dotyczących życia, dzieła, pism i cudów Służebnicy Bożej.

W celu nadania oficjalnego charakteru zebrany m świadectwom, kompetentna władza kościelna wstępnie opracowała odpowiednie kwestionariusze z pytaniami na każdy etap procesu, które mogłyby posłużyć za materiał do pracy sędziom oraz świadkom i nadawałyby pewną jednorodność sporej ilości uzyskiwanych odpowiedzi.

Obecnie jest rzeczą niemożliwą zagłębiecie się w gąszczu odpowiedzi. Na tę chwilę zapoznamy się jedynie z zadawanymi pytaniami, ułożonymi przez kompetentną władzę kościelną na każdy etap procesu, od zainicjowania go przez biskupa Salamanki aż do ogłoszenia przez papieża końcowego orzeczenia. Mamy zatem cztery kolejne etapy oraz końcowe orzeczenie, z którymi krótko się zapoznamy:

a) *Salamanka 1591*. Biskup Salamanki Jerónimo Manrique otwiera proces i przedstawia krótki kwestionariusz, który posłużył do przesłuchiwania świadków. Drugie pytanie tegoż kwestionariusza zostało sformułowane w następujący sposób:

⁴² POR. FRANCISCO DE SANTA MARÍA, *Reforma de los Descalzos...*, 5, 31, s. 856.

⁴³ POR. HIPÓLITO DE LA S.F., *Los procesos de beatificación y canonización de santa Teresa*, „Monte Carmelo” 7(1970), s. 88.

„Czy uważacie, że Matka Teresa [...] rozpoczęła fundowanie zakonu, który dziś nazywają Karmelitami Bosymi?”⁴⁴.

b) *Madryt 1595*. Rozpoczyna się etap procesu otwarty przez nuncjusza papieskiego Camilo Gaetano. W trzecim artykule kwestionariusza zamieszczono pytanie: „Czy uważasz, że wspomniana Matka dała początek zakonowi, który nazywają Karmelitami Bosymi, i podjęła się podobnego dzieła?”⁴⁵.

c) *Awila 1604*. Rozpoczyna się proces remisoryjny⁴⁶ *in genere*, a trzeci artykuł zostaje sformułowany na nowo w taki sposób: „Czy uważasz, że [Teresa] była fundatorką nowej Reformy Karmelitów Bosych, tak gałęzi męskiej, jak i żeńskiej?”⁴⁷.

d) *Rzym 1609*. Proces apostolski *in specie*. W Rzymie Kongregacja ds. Obrzędów akceptuje i przekazuje do trybunałów nowy kwestionariusz, *Rótulo* ze 117 pozycjami. W połowie oficjalnego kwestionariusza artykuł 51 stwierdza (*ponit*), że: „z autorytetem położonych tak zarządzała klasztorami mniszek, jakby była ich prowincjałem, a także jak prawdziwa Matka służyła radą oraz kierowała z roztropnością klasztorami zakonników. Aż do śmierci opiekowała się nimi i ochraniała. Z tego powodu wspomniana Teresa od Jezusa, zgodnie ze słusznymi i należnymi racjami ku temu, przez wiernych powszechnie jest tytułowana i uważana za fundatorkę nowej Reformy Zakonu Karmelitów Bosych, zarówno braci, jak i mniszek”⁴⁸.

e) *Rzym 1614*. Urzędowa księga, w której zostały zebrane akta procesowe, została zatytułowana, najpierw po łacinie, następnie po hiszpańsku: *De la Sierva de Dios Virgen Teresa de Jesús de la Orden de la bienaventurada María del Monte Carmelo, fundadora de la Reformada Religión de Carmelitas Descalzos* [„O Służebnicy Bożej Dziewicy Teresie od Jezusa z Zakonu błogosławionej Maryi z Góry Karmel, fundatorce zreformowanego Zakonu Karmelitów Bosych”]⁴⁹.

Seria pytań w kwestionariuszach wyznacza oczywiście kierunek licznym odpowiedziom świadków, które tutaj nas jednak nie interesują. Natomiast interesujące byłyby dla nas odpowiedzi udzielone na ostatnim etapie procesu w Madrycie przez podwładnych o. Alonsa. Niestety żaden z nich nie pojawił się jako świadek. Stało się podobnie, jak podczas otwarcia procesu przed trybunałami w Salamance i Albie: karmelici bosy byli nieobecni⁵⁰.

⁴⁴ BMC 18, 2.

⁴⁵ BMC 154.

⁴⁶ Dotyczący przesłuchania świadków. [Przyp. tłum.].

⁴⁷ BMC 19, 187.

⁴⁸ BMC 20, s. XXXVI.

⁴⁹ HIPÓLITO DE LA S.F., *Los procesos de beatificación y canonización de santa Teresa*, s. 87; por. przyp. 42.

⁵⁰ W połowie 1609 r. proces madrycki został otwarty stosunkowo blisko klasztoru, gdzie przebywał o. Alonso. W tym procesie przewinięły się dwa tuziny ważnych świadków; wśród nich nie znalazł się nawet jeden karmelita bosy; por. BMC 20, s. 248–306.

Jak już powiedzieliśmy, proces dobiegł końca wraz z wydaniem brewe papieskiego o beatyfikacji Służebnicy Bożej, datowanym na 24 kwietnia 1614 roku i zatytułowanym *Regis aeternae gloriae*. Warto tutaj przytoczyć, w wersji hiszpańskiej, jego początkowe słowa:

„[...] *en nombre de todos los amados hijos de la Orden de Carmelitas Descalzos [...] se nos ha hecho relación de que la fundadora de la dicha Orden de Carmelitas Descalzos, Teresa de Jesús, de gloriosa memoria, fue adornada por Dios con tantas y tan eximias virtudes, gracias y milagros, que la devoción a su nombre y su memoria florece en el pueblo cristiano*” [w imieniu wszystkich umiłowanych synów Zakonu Karmelitów Bosych [...] zaświadczone, że fundatorka wspomnianego Zakonu Karmelitów Bosych, chwalebnie wspominana Teresa od Jezusa, została ozdobiona przez Boga wieloma i tak znakomitymi cnotami, łaskami i cudami, a jej kult rozkwita wśród ludu chrześcijańskiego]⁵¹.

Podsumowując, możemy nakreślić ważniejsze momenty w procesie historiograficznym Świętej Fundatorki:

a) Wyszliśmy od przedstawienia zasadniczego faktu, że Teresa jest pionierką naszej historiografii.

b) W życiu samej Świętej, pojawił się pierwszy moment, w którym czymś normalnym i zwyczajnym stało się przyjęcie zadania bycia fundatorką. Teresa przytacza z radością piosenkę małej Izabelki z Karmelu w Toledo: „Matka fundatorka / na rekreację przychodzi; / tańczmy więc i śpiewajmy, / i w dłonie klaskajmy” (TJL 169, 1). Jest to w 1576 r.

c) Tytuł zostaje doprecyzowany i rozpowszechniony jako *fundatorka karmelitanek bosych* poprzez publikację jej pierwszych pism w latach 1581–1583.

d) Ludwik z Leónu przedstawił światu naukowemu Teresę wraz z jej pismami jako fundatorkę „mniszek i braci karmelitów bosych” (1588). Z takim tytułem przekracza ona granice Hiszpanii.

e) Tak jest tytułowana w wielkich biografiach terezańskich począwszy od 1590 r.

f) Wśród karmelitów bosych wkrótce potem rodzi się nurt Mikołaja Dorii, który odmówił nadania kobiecie tytułu fundatorki zakonu męskiego. Zostaje on zamieniony na tendencyjny tytuł reformatorki, „o ile kobieta może nią być!” (1591–1613).

⁵¹ BMC 2, s. 413. Oryginał łaciński znajduje się w *Bullarium Carmelitanum*, t. II, 370.

g) Tymczasem pojawia się i nabiera tempa bieg procesów kanonicznych Teresy i zarazem piszą o niej znakomici pisarze karmelitańscy, m.in. Hieronim Gracián, Tomasz od Jezusa, Jan od Jezusa Maryi.

h) Ostatecznie, po pewnym niewielkim wahaniu, w dokumentach papieskich Teresa pojawia się jako Fundatorka Zakonu Karmelitów Bosych, co uzyska pełny wyraz w przyszłości, kiedy jako „Fundatorka między fundatorami” została ukazana w statule umieszczonej w nawie centralnej bazyliki watykańskiej, wraz z epigrafem:

„S. TERESIA SPIRIT[UALIS] MATER ET FUNDATRIX NOVE REFORMAT. ORDINIS DISCALC. B.M. DE MONTE CARMELO”

[Św. Teresa, duchowa Matka i Założycielka nowo zreformowanego Zakonu Bosych NMP z Góry Karmel].

*Tłumaczenie z j. hiszpańskiego Piotr Linka OCD
Cytaty łacińskie w przekładzie Damiana Sochackiego OCD*

RIASSUNTO

TOMÁS ÁLVAREZ OCD

*S. Teresa di Gesù, fondatrice dei carmelitani scalzi,
nel periodo iniziale della storiografia dell'Ordine*

L'articolo presenta la storia di una questione importante che appare all'inizio della storiografia dell'Ordine dei Carmelitani Scalzi. Essa concerne la denominazione di S. Teresa di Gesù come *fondatrice* dell'Ordine. Presentando il processo storiografico, l'Autore distingue, nell'articolo, alcune tappe basilari. All'inizio analizza ciò che la stessa Teresa, come pioniere della storiografia del Carmelo scalzo, scrisse a proposito di detta questione nel *Libro delle fondazioni*, nelle *Lettere* e nella sessantasettesima *Relazione spirituale*. Possiamo vedere come nella vita della Santa arrivò il momento in cui intraprese, in modo naturale, il compito di fondatrice di una nuova famiglia religiosa.

Successivamente l'Autore segue le tracce delle prime informazioni biografiche concernenti S. Teresa, apparse in occasione delle pubblicazioni dei suoi scritti negli anni ottanta del cinquecento. Un ruolo speciale nella diffusione del suo titolo di fondatrice dell'Ordine lo ebbe p. Lodovico di Leóne. Nella pagina iniziale, da lui redatta, delle opere teresiane presenta l'autrice come fondatrice “delle monache e dei fratelli carmelitani scalzi”. Questa espressione fu copiata nelle edizioni spagnole seguenti e in alcune edizioni straniere: italiana (Roma 1599), francese

(Parigi 1601), latina (Magonza 1603), fiandrica (Brussel 1608) e inglese (Anversa 1611). Altrettanto si fece nelle grandi biografie di Teresa de Ahumada scritte da p. Francesco de Ribera, p. Diego de Yepes e p. Giovanni di Gesù Maria, che apparvero a cavallo del cinquecento e seicento.

Nel frattempo la corrente del p. Nicoló Doria si rifiutó di attribuire ad una donna, Teresa, il titolo di fondatrice dell'Ordine. Un grande ideatore nel seno di questa corrente fu p. Alonso di Gesù Maria, superiore dei carmelitani scalzi spagnoli. Il titolo di fondatrice fu da lui sostituito con quello di reformatrice "in quanto una donna lo poteva essere".

Al contempo progrediva la questione di elevare Teresa alla gloria degli altari ed a proposito apparvero le elaborazioni preparate da scrittori carmelitani insigni: p. Girolamo Gracián, p. Tommaso di Gesù e p. Giovanni di Gesù Maria. Infine, dopo un'esitazione iniziale, nei documenti papali della beatificazione, Madre Teresa viene presentata come Fondatrice dell'Ordine dei Carmelitani Scalzi. Espressione di questa convinzione sarà la collocazione di una statua di S. Teresa di Gesù, tra i fondatori di istituti religiosi, nella nave centrale della Basilica di S. Pietro in Vaticano.

Piotr Linka OCD

Traduzione dal polacco Grzegorz Firszt OCD